

Sajkowski, Ryszard

"Sacerdos divi Augusti"

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 31 (330), 121-139

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie

Ryszard Sajkowski

SACERDOS DIVI AUGUSTI

Badając początki kultu boskiego Augusta, należy odpowiedzieć sobie na pytanie, jaką rolę odegrała w nim wdowa po twórcy pryncypatu, Liwia Druzylla. Po śmierci męża została adoptowana do rodu julijskiego i otrzymała tytuł *Augusta*¹. Przyjęła też godność kapłanki jego kultu jako *sacerdos divi Augusti*². W literaturze przedmiotu od wielu lat trwa dyskusja dotycząca kwestii wpływu honorów, jakie otrzymała Liwia, na jej ambicje polityczne³. Uzyskania przez nią tytułu *Augusta* nie należy traktować jako

¹ Tac., *Ann.*, I, 8, 1; Cass. Dio, LVI, 46, 1; Vell. Pat., II, 75, 3; Suet., *Div. Aug.*, 101, 2; H. Willrich, *Livia*, Leipzig–Berlin 1911, s. 55–59; R. B. Hoffsten, *Roman Women of Rank of the Early Empire in Public Life as Portrayed by Dio, Paternulus, Suetonius, and Tacitus*, dyss., Philadelphia 1939, s. 57–59; G. Grether, *Livia and the Roman Imperial Cult*, *AJPh*, 67, 1946, s. 233; E. Kornemann, *Grosse Frauen des Altertums im Rahmen des zweitausendjährigen Weltgeschehens*, Wiesbaden 1952, s. 204–213; J. P. V. D. Baldson, *Roman Women. Their history and habits*, New York 1963, s. 93; H. Königer, *Gestalt und Welt der Frau bei Tacitus*, dyss., Erlangen 1966, s. 44; H.–W. Ritter, *Livias Erhebung zur Augusta*, *Chiron*, 2, 1972, s. 313–338; S. B. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*, New York 1975, s. 183; C. Hatzl, *Die politische Rolle der Frauen um Tiberius*, dyss., Innsbruck 1976, s. 22 i n.; R. A. Bauman, *Women and politics in Ancient Rome*, London–New York 1992, s. 131; M. B. Flory, *The Meaning of Augusta in the Julio–Claudian Period*, *American Journal of Ancient History*, 13, 1988 [1997], s. 113–125.

² Vell. Pat., II, 75, 3; Cass. Dio, LVI, 46, 1; zob. też Ovidius, *Ex Ponto*, IV, 9, 107; E. Beurlier, *Le culte impérial, son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu'à Justinien*, Paris 1891, s. 29 i n.; W. Weber, *Princeps. Studien zur Geschichte des Augustus*, Bd. 1, Stuttgart–Berlin 1936, przyp. 427 ze s. 92* i n.; M. Grant, *Aspects of the Principate of Tiberius. Historical Comments on the Colonial Coinage Issued Outside Spain*, *NNM*, 116, New York 1950, s. 115–125.

³ Zwolenniczką tezy o wykorzystywaniu przez Julię Augustę jej powiązań z boskim Augustem była m.in. G. Grether, *Livia*, s. 233–235. Jednym z przeciwników tego poglądu jest L. E. Hardy, *The Imperial Women in Tacitus' Annales*, dyss., Indiana University 1976, s. 20 i n. Zob. też E. Kornemann, *Grosse Frauen*, s. 205; M. Grant, *Aspects*, s. 125–129; M. Baar, *Das Bild des Kaisers Tiberius bei Tacitus, Sueton und Cassius Dio*, Beiträge zur Altertumskunde 7, Stuttgart 1990, s. 111–115; N. Kokkinos, *Antonia Augusta. Portrait of a great Roman lady*, London–New York 1992, s. 164.

wstępu do sięgnięcia po władzę równą władzy syna. Podobnie jak to było w przypadku przydomka *Augustus*, owo wyróżnienie Liwii nie odnosiło się do władzy politycznej. Cesarz posiadał inne tytuły i uprawnienia (*tribunica potestas*, *imperium proconsulare*, *princeps*, *ius commendationis*, *pontifex maximus*), które dostatecznie określały jego realną potęgę. Tytuł ten był więc natury honorowej, ale też jednocześnie nadawał większy autorytet, uświęcał władzę już sprawowaną⁴. Niewątpliwie w przypadku Liwii przydomek *Augusta* był powiązany z jej godnością *sacerdos divi Augusti*. Oba te terminy są natury religijnej. Warto zauważyć, że poza kapłankami ubóstwionych cesarzy, tj. Liwią, Antonią Młodszą i Agryppiną Młodszą, aż do czasów drugiej żony cesarza Nerona — Poppei Sabiny, żadna spośród kobiet dynastii julijsko-klaudyjskiej nie posiadała tytułu *Augusta*⁵. Podobnie należy traktować przeprowadzenie adopcji Liwii. Jako „córka” (*divi Augusti filia*) uzyskiwała ona dodatkowe uprawnienie do sprawowania kultu domowego swojego „ojca”⁶.

Liwia będąc *sacerdos divi Augusti* uczestniczyła w planowaniu i finansowaniu świątyni boskiego Augusta⁷. Wprowadziła też ku jego czci *ludi Palatini*, które poczynając od 15 r. n.e. odbywały się corocznie na Palatynie od 17 do 19 stycznia. Pierwotnie świętowano je przez trzy dni. Już wkrótce jednak po ich wprowadzeniu przedłużono czas obchodów *ludi* do pięciu dni.

⁴ Zob. H.–W. Ritter, *Livias*, s. 322; L. E. Hardy, *The Imperial*, s. 19. Odnośnie do dyskusji nad znaczeniem przyznania tytułu Augusty dla Liwii zob. też L. Ollendorf, s.v. *Livia Drusilla*, *RE*, XII, 1926, col. 916; E. Kornemann, *Tiberius*, München 1960, s. 61; E. Koestertermann, *Cornelius Tacitus Annalen*, Bd. I, Buch 1–3, Heidelberg 1963, s. 91; C. Hatzl, *Die Politische*, s. 22 i n.

⁵ Zob. tytuł Augusty Antonii Młodszej — Suet., *Cal.*, 15, 2, *Div. Claud.*, 11, 2; Cass. Dio, LIX, 3, 4; *CIL*, VI, nr 2028c, e = *ILS*, nr 5032 = Small, nr 3, 8; *ILS*, nr 150; R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 57; E. Meise, *Untersuchungen zur Geschichte der Julisch–Claudischen Dynastie*, *Vestigia*, 10, München 1969, przyp. 42 ze s. 98; W. Trillmich, *Familienpropaganda der Kaiser Caligula und Claudius*. Agrippina Maior und Antonia Augusta auf Münzen, *AMGS*, 8, Berlin 1978, przyp. 204 ze s. 70 i n.; H. Temporini, *Die Frauen am Hofe Trajans: ein Beitrag zur Stellung der Augustae im Principat*, Berlin–New York 1978, przyp. 114 ze s. 28 oraz s. 29; J. Mottershead, *Suetonius Claudius*, Bristol 1986, s. 52; D. W. Hurley, *A Historical and Historiographical Commentary on Suetonius' „Life of C. Caligula”*, Ph.D., Columbia University 1991, s. 69; N. Kokkinos, *Antonia*, s. 93 i n.; M. B. Flory, *The Meaning*, s. 119, 122 i n. Godność Augusty przyznana Agrypinie Młodszej — Tac., *Ann.*, XII, 26, 2; R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 57; H. Temporini, *Die Frauen*, s. 30 i n.; H. W. Benario, *Tacitus Annals 11 and 12*, *Classical World Special Series* 3, Lanham–New York–London 1983, s. 168; M. B. Flory, *The Meaning*, s. 125 i n.

⁶ Por. P. Schrömbges, *Tiberius und die Res publica Romana: Untersuchungen zur Institutionalisierung des frühen römischen Principats*, dyss., Bonn 1986, s. 196–199.

⁷ Zob. Cass. Dio, LVI, 46, 3; Plinius Maior, *Naturalis historia*, XII, 42, 94; por. Suet., *Tib.*, 51; A. M. Small, *A New Head of Antonia Minor and Its Significance*, *MIDAI(R)*, 97, 1990, s. 233 oraz przyp. 59 z tej strony; P. Rehak, *Livia's Dedication in the Temple Divus Augustus on the Palatine*, *Latomus*, 49, 1990, s. 117–126.

Cesarz Kaligula dodał do nich kolejne trzy dni⁸. Nie ma pewności, czy *ludi Palatini*, podobnie jak *ludi Augustales*, nie istniały w jakiejś innej formie jeszcze przed śmiercią twórcy pryncypatu⁹. Zasadniczym zadaniem tych świąt było uczczenie rocznicy zawarcia małżeństwa Liwii z Oktawianem, co nastąpiło 17 stycznia 38 r. p.n.e.¹⁰ Prawdopodobnie też świętowano przy tej okazji powtarzaną rokrocznie uroczystość upamiętniającą dedykację *Ara Numinis Augusti*. Ołtarz ten ku czci Augusta poświęcił Tyberiusz również 17 stycznia pomiędzy 5 a 9 r. n.e.¹¹ Trzeba także dodać, że 17 stycznia został wybrany za rządów Klaudiusza jako dzień deifikacji Julii Augusty¹². *Ludi Palatini* w odróżnieniu od *ludi Augustales* miały „prywatny” charakter. W ich trakcie, w corocznie od nowa budowanym teatrze, odbywały się przedstawienia sceniczne. Przed rozpoczęciem uroczystości cesarz składał publiczną ofiarę boskiemu Augustowi¹³. Po wyprawieniu pierwszych *ludi Palatini* w 15 r. n.e., doszło w senacie do oskarżenia ekwity Falaniusza, któremu zarzucano m.in., iż do stowarzyszenia kultowego Augusta przyjął znanego z uprawiania nierządu mima Kasjusza. Tyberiusz oddalił to oskarżenie, tłumacząc, że nie można wykorzystywać ubóstwienia jego ojca na szkodę obywateli, natomiast udział Kasjusza w igrzyskach ku czci boskiego Augusta dostatecznie może być wytłumaczony charakterem wykonywanego przez

⁸ Cass. Dio, LVI, 46, 5, LIX, 29, 6; Tac., *Ann.*, I, 73, 3; Suet., *Cal.*, 56, 2; *CIL*, I², s. 308; Fasti Philocalus — EJ, s. 46; G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, V, 4, München 1912, przyp. 5 ze s. 458; W. Weber, *Princeps*, przyp. 436 ze s. 97–104*; L. R. Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor*, American Philological Association 1, Middletown/Connecticut 1931, s. 231; idem, Tiberius' Ovatio and the Ara Numinis Augusti, *AJPh*, 58, 1937, przyp. 22 ze s. 191 i n.; R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 87; J. Ginsburg, *Tradition and theme in the Annals of Tacitus*, dyss., New York 1981, s. 69; D. Fishwick, The Imperial Cult in the West. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire, *ÉPRO*, 108, vol. II.1, Leiden 1991, s. 576; D. W. Hurley, *A Historical*, s. 289. P. Rehak przesuwając początek *ludi Palatini* na 16 stycznia, rocznicę przyjęcia przez Oktawiana w 27 r. p.n.e. tytułu *Augustus*, zob. idem, Livia's, przyp. 40 ze s. 124.

⁹ Por. F. R. D. Goodyear, *The Annals of Tacitus. Books 1–6. Volume II: Annals 1.55–81 and Annals 2*, Cambridge 1981, s. 156 i n.

¹⁰ Zob. Fasti Verulani — EJ, s. 46; W. Weber, *Princeps*, przyp. 436 ze s. 101*; L. R. Taylor, Tiberius' Ovatio, s. 188, 191 i n.; M. Flory, ABDUCTA NERONI UXOR: the Historiographical Tradition on the Marriage of Octavian and Livia, *TAPA*, 118, 1988, s. 348 oraz przyp. 13 z tej strony; T. P. Wiseman, Flavius Josephus: Death of an Emperor, *Exeter Studies in History*, 30, Exeter 1991, s. 55.

¹¹ Zob. Fasti Praenestini — EJ, s. 46; L. R. Taylor, Tiberius' Ovatio, s. 192; por. G. Alföldy, Die zwei Lorbeerbäume des Augustus, *Antiquitas*, 14, Bonn 1973, s. 42–44; R. T. Scott, Providentia Aug., *Historia*, 31, 1982, s. 439; T. P. Wiseman, Flavius, s. 55.

¹² Zob. *CIL*, VI, nr 2032 = EJ, s. 46 = Small, nr 13; W. Weber, *Princeps*, przyp. 436 ze s. 99*; W. F. Snyder, Public Anniversaries in the Roman Empire, *YCS*, 7, 1940, przyp. 21 ze s. 234; L. R. Taylor, Tiberius' Ovatio, s. 192; P. Herz, Kaiserfeste der Prinzipatszeit, *ANRW*, II, 16.2, 1978, s. 1153; J. Mottershead, *Suetonius*, s. 51; B. Levick, *Claudius*, London 1990, s. 45.

¹³ Iosephus, *Antiquitates Iudaicae*, XIX, 75, 87; L. R. Taylor, Tiberius' Ovatio, s. 191 i n.

niego zajęcia¹⁴. R. A. Bauman uważa, że obwinienie Falaniusza zostało wniesione z inspiracji Julii Augusty. Jako kapłanka nowego kultu miała by ona dążyć do jego rozszerzenia oraz prawnego zabezpieczenia, co z kolei zwiększyłoby jej własne znaczenie¹⁵. Teza ta, aczkolwiek prawdopodobna, nie może być udowodniona z powodu braku odpowiednich źródeł.

Niewykluczone, że jako *sacerdos divi Augusti* Liwia poświęciła w 22 r. n.e., wspomnianą przez Tacyta, statuetkę swojego ubóstwionego męża w pobliżu teatru Marcellusa. Na posągu tym kazała umieścić swoje imię nad imieniem Tyberiusza. Autor *Annales* twierdzi, że posunięcie to stało się początkiem ich wzajemnej niezgody¹⁶. Ta, wykraczająca poza ramy Tyberiuszowej *moderatio*, aktywność Julii Augusty musiała zapewne wywoływać jego niezadowolenie. Według uchwały senatu podjętej po śmierci Augusta, Liwii miał przysługiwać przy wykonywaniu obrzędów religijnych liktor. Wzorowano się tutaj prawdopodobnie na westalkach¹⁷. W późniejszym czasie decyzja ta została anulowana przez Tyberiusza¹⁸. Intencją następcy Augusta było prawdopodobnie nie tyle obalenie kapłaństwa Liwii, ile pozabawienie go publicznego charakteru¹⁹.

Jako przykład działań cesarza idących w tym kierunku może tu służyć sprawa zorganizowania przez Julię Augustę uroczystości poświęcenia w jej domu wizerunku Augusta, na którą chciała zaprosić senatorów i ekwitów z ich żonami. Gdy dowiedział się o tym Tyberiusz, zażądał wpieryw zezwolenia senatu na dedykację, a następnie sam przejął ugoszczenie mężczyzn, matce pozostawiając kobiety²⁰. Wspomniany posąg Augusta miał zapewne służyć jako obiekt kultu w prywatnym *sacrarium* Liwii, które stanowiło

¹⁴ Tac., *Ann.*, I, 73, 1–3.

¹⁵ R. A. Bauman, *Women*, s. 133 i n. oraz s. 193.

¹⁶ Zob. Tac., *Ann.*, III, 64, 2; *Fasti Praenestini* — *CIL*, I², s. 236, 316 = *ILS*, nr 8744a = EJ, s. 48; J. Gagé, *Divus Augustus. L'idée dynastique chez les empereurs julio-claudiens*, *RA*, 34, 1931, s. 16; por. P. V. Hill, *Buildings and Monuments of Rome as Coin Types, AD 14–69*, *NC*, 143, 1983, s. 89. R. B. Hoffsten (*Roman*, s. 15 i przyp. 48 z tej strony, s. 66 i przyp. 27 z tej strony) oraz R. A. Bauman (*Women*, s. 135 oraz przyp. 18 ze s. 251) mylnie łączą tę sprawę z przekazem Kasjusza Diona (LVII, 12, 5) o dedykacji posągu Augusta w domu Liwii.

¹⁷ P. Schrömbges, *Tiberius*, s. 105.

¹⁸ Tac., *Ann.*, I, 14, 2; Cass. Dio, LVI, 46, 2. Warto tutaj zaznaczyć, że Agrypina Młodsza jako kapłanka boskiego Klaudiusza posiadała dwóch liktorów — Tac., *Ann.*, XIII, 2, 3.

¹⁹ Por. E. Zwierlein-Diehl, *Der Divus-Augustus-Kameo in Köln*, *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, 17, 1980, s. 43. I. S. Ryberg sądzi, że Tyberiusz odbierając liktora Julii Augusty nie traktował go jako oznaki kapłańskiej godności swojej matki, lecz jej cesarskich uprawnień, zob. idem, *Rites of the State Religion in Roman Art*, *Memoirs of the American Academy in Rome*, przyp. 5 ze s. 82; por. H.–W. Ritter, *Livias*, s. 324; R. Winkes, *Leben und Ehrungen der Livia. Ein Beitrag zur Entwicklung des römischen Herrscherkultes von der Zeit des Triumvirats bis Claudius*, *Archeologia*, 36, 1985 [1987], s. 65.

²⁰ Cass. Dio, LVII, 12, 5.

centrum kultu ubóstwionego twórcy pryncypatu, sprawowanego przez *sacerdos divi Augusti*. O tym samym miejscu mówi też zapewne Swetoniusz, który w biografii Tyberiusza informuje o listach Augusta przechowywanych w domowym *sacrarium* Julii Augusty²¹. Liczna grupa badaczy identyfikuje tę kapliczkę z *sacrarium* znajdującym się przy *Capita Bubula*²². Interpretacja ta nie wydaje się przekonująca. Oba miejsca kultu musiały być od siebie niezależne. *Sacrarium* wspomniane w żywocie Augusta znajdowało się w domu prywatnym, taki sam charakter miała willa w Velitrae, gdzie według Swetoniusza miał przebywać w latach niemowlęcych Oktawian i która z tego powodu była później otoczona atmosferą zabobonnej bojaźni²³. Podobne *sacrarium* decyzją senatu powstało w Noli, w domu, w którym zmarł August²⁴. Inaczej było w przypadku „kapliczki” w pałacu Liwii, która znajdowała się w obrębie zabudowań cesarskich i przynajmniej przed śmiercią Julii Augusty była niedostępna dla osób postronnych, jak to wynika z faktu przechowywania w niej listów boskiego twórcy pryncypatu²⁵. *Sacrarium* owo musiało powstać pomiędzy śmiercią Augusta a rokiem 26, tj. datą incydentu zanotowanego przez Swetoniusza²⁶.

Wiele monet emitowanych w okresie rządów Tyberiusza przedstawia Julię Augustę jako siedzącą kapłankę w welonie, z paterą i berłem (*sceptrum*)²⁷. Emisje takie ukazały się m.in. w Pestum²⁸, Kartaginie²⁹, Lepcis

²¹ Suet., *Tib.*, 51, 1; H. Lindsay, *Suetonius: Tiberius*, London 1995, s. 152.

²² Zob. M. van Doren, *Les Sacraria: Une catégorie méconnue d'édifices sacrés chez les Romains*, *Ant. Cl.*, 27, 1958, s. 64; M. E. Blake, *Roman Construction in Italy from Tiberius through the Flavians*, Carnegie Institution Publication 616, Washington 1959, s. 13; M. Torelli, *Typology and Structure of Roman Historical Reliefs*, Jerome lectures 14 th ser., Ann Arbor 1982, s. 73; D. Fishwick, *On the Temple of Divus Augustus*, *Phoenix*, 46, 1992, s. 245; por. E. Simon, *Augustus: Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*, München 1986, s. 19. Zob. też P. V. Hill, *Buildings*, s. 86; H. Hänlein-Schäfer, *Veneratio Augusti. Eine Studie zu den Tempeln des ersten römischen Kaisers*, *Archaeologica*, 39, Roma 1985, s. 120.

²³ Suet., *Div. Aug.*, 6; F. Teager, *Charisma. Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultes*, Bd. 2, Stuttgart 1960, s. 221 i n.

²⁴ Cass. Dio, LVI, 46, 3; R. M. Peterson, *The Cults of Campania*, *PMAAR*, 1, Rome 1919, s. 385 i n.; M. van Doren, *Les Sacraria*, s. 64; H. Hänlein-Schäfer, *Veneratio*, s. 129 i n.

²⁵ Zob. P. Rehak, *Livia's*, przyp. 7c ze s. 118.

²⁶ Zob. M. Torelli, *Typology*, s. 73; H. Hänlein-Schäfer, *Veneratio*, s. 120.

²⁷ Por. M. Grant, *Aspects*, s. 115. Autor ten uważał też, iż monety ukazujące Liwię jako kapłankę boskiego Augusta wzorowane były na republikańskich przedstawieniach westalek — idem, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, ed. H. A. Grueber, t. 1, London 1910, s. 450 nr 3650, s. 564 nr 4195, s. 580 nr 4259; M. Grant, *Aspects*, s. 119 i n.

²⁸ Coh., s. 204, nr 178 = M. Grant, *Aspects*, s. 2, nr 4, Plate, I, 5 = CNR, X, s. 129 i n., nr 637.

²⁹ Coh., s. 208, nr 214 = M. Grant, *Aspects*, s. 6, nr 15, Plate, II, 1 = CNR, X, s. 174–176, nr 726–728 = T. Mikocki, *SUB SPECIE DEAE. Rzymskie cesarzowe i księżniczki jako boginie. Studium ikonologiczne*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Historii — Instytut Archeologii, Warszawa 1988, s. 275, nr 72.

Magna³⁰, Thapsus³¹, Utyce³², Hipponie³³, Dium³⁴, Koryncie³⁵, Knossos³⁶, Antiochii Pizydyjskiej³⁷ i na Cyprze³⁸ oraz w miastach hiszpańskich: Itali-ce³⁹, Cezaroauguście⁴⁰ i Emericie⁴¹. Być może ten typ przedstawienia stał się również modelem dla oficjalnej emisji za czasów Galby. Na rewersie wydanych wówczas monet obok napisu DIVA • AVGVSTA widzimy stojącą Liwię trzymającą patere i berło⁴². Wydaje się, że wzorcem tych wszystkich przedstawień była siedząca żeńska postać z takimi samymi atrybutami oraz welonem, widniejąca na asach wybitych około 15/16 r., w ramach serii DIVVS • AVGVSTVS • PATER⁴³. Co prawda brak na wspomnianych monetach imienia cesarzowej, lecz bliskie podobieństwo tych wizerunków z przedstawieniami Liwii jako kapłanki boskiego Augusta, ukazanymi na emisjach

³⁰ CNR, X, s. 159 i n., nr 699–700; Coh., s. 207, nr 203 = CNR, X, s. 160, nr 701 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 275, nr 69; Coh., s. 207, nr 204 = CNR, X, s. 161, nr 702.

³¹ Coh., s. 207, nr 207 = CNR, X, s. 166 i n., nr 713–714 = W. H. Gross, *Iulia Augusta. Untersuchungen zur Grundlegung einer Livia — Ikonographie*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch–historische Klasse, Dritte Folge, Nr 52, Göttingen 1962, s. 48 i n. = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 274, nr 63.

³² Zob. M. Grant, *Aspects*, Plate, VIII, 9; por. Coh., s. 209, nr 222 = CNR, X, s. 177 i n., nr 731 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 275, nr 70; Coh., s. 209, nr 223 = CNR, X, s. 178, nr 732; Coh., s. 209, nr 224 = CNR, X, s. 180, nr 736; Coh., s. 209, nr 225 = CNR, X, s. 180, nr 737; Coh., s. 209, nr 226 = CNR, X, s. 178, nr 733; Coh., s. 209, nr 227 = CNR, X, s. 179 i n., nr 734–735; Coh., s. 209, nr 228 = CNR, X, s. 181, nr 738; CNR, X, s. 181 i n., nr 739–740.

³³ Coh., s. 210 i n., nr 252 = M. Grant, *Aspects*, s. 7, nr 18, Plate, II, 4 = CNR, X, s. 198, nr 767 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 264 i n., nr 18.

³⁴ Coh., s. 205, nr 184 = M. Grant, *Aspects*, s. 11, nr 33, Plate, IV, 5 = CNR, X, s. 140, nr 657 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 276, nr 76.

³⁵ Coh., s. 205, nr 185; M. Grant, *Aspects*, s. 16, nr 46, Plate, V, 9 = CNR, XI, s. 49–51, nr 70–71 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 275, nr 74.

³⁶ M. Grant, *Aspects*, s. 17, nr 49, Plate, V, 11 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 275, nr 73.

³⁷ M. Grant, *Aspects*, s. 18, nr 52, Plate, V, 15 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 276, nr 78.

³⁸ M. Grant, *The Coinage of Tiberius in Cyprus*, University of Melbourne Cyprus Expedition, Publication n° 1, 1957, s. 2, nr 6–8 = CNR, X, s. 151 i n., nr 683–685 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 276, nr 77.

³⁹ Coh., s. 173, nr 16 = M. Grant, *Aspects*, Plate, VIII, 8 = CNR, VIII, s. 65 i n., nr 49.

⁴⁰ Coh., s. 200, nr 115 = G. F. Hill, *Notes on the Ancient Coinage of Hispania Citerior*, *NNM*, 50, New York 1931, Plate, XV, 2 = M. Grant, *Aspects*, Plate, VI, 2 = CNR, X, s. 42 i n., nr 513 = T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 274, nr 67. Można też tutaj zwrócić uwagę na inną monetę pochodzącą z tego ośrodka. Na jej rewersie prawdopodobnie ukazana jest świątynia boskiego Augusta, natomiast na awersie hasło PIETATIS AVGVSTAE oraz kapłanka deifikowanego twórcy pryncypatu — Julia Augusta, zob. Coh., s. 173, nr 18 = CNR, VIII, s. 67, nr 51.

⁴¹ Coh., s. 172, nr 13 = M. Grant, *Aspects*, Plate, VI, 9 = CNR, VIII, s. 63, nr 46.

⁴² Coh., nr 54 = HUN, s. 153, nr 6; M. B. Flory, *The Meaning*, s. 128; zob. też W. H. Gross, *Iulia*, s. 16; M. Bieber, *The statue of Cybele in the J. Paul Getty Museum*, J. Paul Getty Museum Publication 3, Malibu 1968, s. 13; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 266, nr 24, pl. III.

⁴³ Zob. Coh., s. 96, nr 244 = HUN, s. 59, nr 1, Pl., 10 = RIC², s. 96, nr 33–36, Pl., 11 = MIR, s. 56, ser. 27.

prowincjonalnych, zdaje się usprawiedliwiać powyższe założenie. Wdowa po twórcy pryncypatu występuje tutaj od razu w swojej funkcji kapłańskiej. Powielanie tego wzoru w różnych wersjach przez liczne ośrodki prowincjonalne, gdzie mamy do czynienia z dokładną identyfikacją Julii Augusty, wyraźnie wskazuje, iż społeczności wielu miast rozsianych po całym imperium rozpoznały w tym przedstawieniu Liwię — *sacerdos divi Augusti*⁴⁴. Pogląd ten wydaje się potwierdzać występowanie ogólnej tendencji w mennictwie prowincjonalnym, które w szeroki sposób powieliło na swoich monetach legendy wzorowane na monetach rzymskich⁴⁵. Pojawienie się więc emisji lokalnych, na których Liwia przedstawiona jest jako kapłanka boskiego Augusta, zakłada konieczność istnienia modelu oficjalnego, który posłużył za wzorec w mennictwie prowincjonalnym.

Jako *sacerdos divi Augusti*, Liwia występuje też na wiedeńskim sardonyksie. Ukazana tam jest w podobny sposób jak przedstawiano Wielką Macierz Bogów — w postawie siedzącej, zwrócona w lewo, z mурową koroną na głowie. Swoją lewą łokieć wspiera na tronie, dłoń zaś, w której ma wiązkę kłosów pszenicy i maki, opiera na bębenu ozdobionym wizerunkiem lwa, symbolem Kybele. W prawej ręce trzyma zawołowane popiersie Augusta w *corona radiata*, symbolu boskości⁴⁶. Identyfikacja innych przedstawień plastycznych Liwii jako kapłanki Augusta jest niepewna. R. Winkes uważa, że została ona w tej funkcji przedstawiona na tzw. kamei Marlborough, znajdującej się obecnie w Bostonie. Ukazana tam jest w wieńcu laurowym, podobnie jak towarzyszący jej mężczyzna. Identyfikacja R. Winkesa oparta jest na porównaniu kamei z Bostonu oraz wiedeńskiego sardonyksu.

⁴⁴ Por. J. Gagé, *Divus*, s. 16; E. Kornemann, *Grosse Frauen*, s. 208; C. H. V. Sutherland, *Divus Augustus Pater: A study in the aes coinage of Tiberius*, *NC*, 1, 1941, s. 103 i n., 114; M. Grant, *Aspects*, s. 115; R. T. Scott, *Providentia*, s. 437. W późniejszych pracach C. H. V. Sutherland odrzuca tezę, iż mamy tutaj do czynienia z przedstawieniem Liwii jako kapłanki boskiego Augusta, uzasadniając to niechęcią Tyberiusza do zaznaczania roli matki w sprawach państwowych, natomiast żeńska postać na monecie miałaby symbolizować *Pietas*, zob. idem, *Quinarii and earlier Aurei of Tiberius*, w: *Mélanges de Numismatique offerts à Pierre Bastien*, Wetteren 1987, przyp. 50 ze s. 23. H. Kùthmann zamiast Liwii chce tutaj widzieć *Hestia* — *Westę*, zob. idem, *Divus Augustus Pater, Mitteilungen des Historischen Vereins der Pfalz*, 58, 1960, s. 71 i n. Inaczej P. Schrömbges, który rozpoznaje w tym wizerunku *Konkordię*, zob. idem, *Tiberius*, s. 97, 100.

⁴⁵ Por. M. Grant, *Aspects*, s. 115.

⁴⁶ Zob. P. Lambrechts, *Livie-Cybèle, La Nouvelle Clio*, 4, 1952, s. 253–256; M. Grant, *Aspects*, s. 116; M. Bieber, *The statue*, s. 12, 14, il. 27; H. v. Hesberg, *Archäologische Denkmäler zum römische Kaiserkult*, *ANRW*, II, 16.2, 1973, s. 938 i n., nr 15; E. Zwierlein-Diehl, *Der Divus*, s. 14, 42 i n.; R. Winkes, *Der Cameo Marlborough: Ein Urbild der Livia*, *AA*, 1982, s. 135, Abb. 2; W.-R. Megow, *Kameen von Augustus bis Alexander Severus*, *AMGS*, 11, Berlin 1987, s. 254, B 15, Taf. 9.1–3; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 279, nr 95, pl. XXI. Inaczej A. M. Small, która przekonuje, że kamea przedstawia Antonię Młodszą, zob. eadem, *New Head*, przyp. 42 ze s. 229.

Na obydwu tych zabytkach Liwia nosi podobną fryzurę oraz trzyma po-
piersie mężczyzny — boskiego Augusta⁴⁷.

Obok powyżej opisanych istnieją też inne podobizny Liwii, co do któ-
rych można podejrzewać, że przedstawiają Liwię jako *sacerdos divi Au-*
gusti. Do nich należy głowa przechowywana w Ny Carlsberg Glyptotek⁴⁸.
Niewykluczone też, że do grupy tej można zaliczyć nieznanego pochodze-
nia portret Liwii ukazujący ją jako Ceres–Demeter⁴⁹, jej monumentalny po-
sąg z teatru w Leptis Magna⁵⁰ oraz głowy z Ermitażu⁵¹ i Luwru⁵².

Poważnym problemem dotyczącym godności *sacerdos divi Augusti* jest
określenie modelu, na którym kapłaństwo to zostało ukształtowane. W. We-

⁴⁷ R. Winkes, *Kameo*, s. 134–136 oraz Fig. 1. Zob. też L. Polacco, *Il volto di Tiberio. Saggio di critica iconografica*, Roma 1955, s. 64–73 oraz il. 8; E. Simon, rec. M.–L. Vol-
lenweider, *Die Steinschneidekunst und ihre Künstler in spätrepublikanischer und augustei-
scher Zeit*, *Deutsche Literatur Zeitung*, 88, 1967, kol. 637; H. Kyrieleis, *Der Kameo Gon-*
zaga, *BJ*, 171, 1971, s. 173; Z. Kiss, *L'iconographie des princes julio-claudiens au temps*
d'Auguste et de Tibère, *Travaux du Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie*
Polonaise des Sciences 17, Varsovie 1975, s. 74, il. 185; E. Zwierlein–Diehl, *Der Divus*,
s. 42; W. Trillmich, *Beobachtungen am Bildnis der Agrippina Maior oder: Probleme und*
genzen der „Typologie“, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Madrider*
Abteilung, 25, 1984, przyp. 27 ze s. 140; W.–R. Megow, *Kameen*, s. 256 i n., B 19, *Tafel*
10.5; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 285, nr 121, pl. XXIX. Analizę fryzur kobiet wczesnego
cesarstwa przedstawił L. Furnée–van Zwet, *Fashion in women's hair–dress in the first cen-*
tury of the Roman Empire, *Bulletin van de Vereeniging tot Bevordering der Kennis van de*
Antieke Beschaving, 31, 1956, s. 1–22.

⁴⁸ A. M. Small, *A New Head*, s. 226; M. Kozakiewicz, *The headgear of the female statue*,
w: Subject and ruler: The cult of the ruling power in classical antiquity, Papers presented
at a conference held in the University of Alberta on April 13–15, 1994, to celebrate the 65th
anniversary of Duncan Fishwick, ed. by Alastair Small, *Journal of Roman Archaeology*,
Supplementary Series Number 17, Ann Arbor 1996, przyp. 15a ze s. 138. Opis zabytku —
W. H. Gross, *Iulia*, s. 121, il. 29; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 267, nr 29, pl. II.

⁴⁹ Zob. M. Kozakiewicz, *The headgear*, s. 138. Opis zabytku — K. Fittschen, P. Zanker,
Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen komuna-
len Sammlungen der Stadt Rom, Bd. 3: *Kaiserinnen– und prinzeßinnenbildnisse Frauen-*
porträts, Beiträge zur Erschließung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Archi-
tektur 5, Mainz am Rhein 1983, s. 5 i n. oraz il. 4 (*Tafel* 4–5); T. Mikocki, *SUB SPECIE*,
s. 268, nr 34, pl. I.

⁵⁰ Zob. M. Kozakiewicz, *The headgear*, s. 138. Opis zabytku — J. A. Hanson, *Roman*
Theater — Temples, Princeton 1959, s. 59 i n., il. 21; K. Polaschek, *Studien zur Ikonogra-*
phie der Antonia Minor, *Studia Archaeologica*, 15, Roma 1973, s. 23; G. Caputo, G. Traver-
sari, *Le sculture del teatro de Leptis Magna*, *Monografie di Archeologia Libica* 13, Roma
1976, s. 76 i n., nr 58, *Tav.* 54–55; M. Fuchs, *Untersuchungen zur Ausstattung römischer*
Theater in Italien und den Westprovinzen des Imperium Romanum, Mainz am Rhein 1987,
s. 166 i n.; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 268, nr 35, pl. XIV.

⁵¹ Zob. M. Kozakiewicz, *The headgear*, przyp. 15b ze s. 138. Opis zabytku — T. Mikocki,
SUB SPECIE, s. 267, nr 28, pl. I.

⁵² Zob. M. Kozakiewicz, *The headgear*, przyp. 15c ze s. 139. Opis zabytku — V. H.
Poulsen, *Studies in Julio–Claudian Iconography*, *Acta Archaeologica*, 17, 1946, s. 20;
W. H. Gross, *Iulia*, s. 101 i n.; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 271, nr 48, pl. XI.

ber uważał, że w ówczesnym Rzymie, a nawet w kulcie hellenistycznym, nie można było znaleźć właściwego wzorca takiej godności⁵³. Zagadnienie to jest tym bardziej intrygujące, że nie spotykamy w Rzymie w okresie wcześniejszym kapłanek bóstwa męskiego. Można tu co prawda wysunąć przykład *flaminica Dialis*, ale jej obowiązki kultowe wynikały nie tyle z jej własnej roli, ile były pochodne w stosunku do zadań wykonywanych przez jej męża — *flamen Dialis*⁵⁴. Nawet gdybyśmy przyjęli, że *flamen Augustalis* był w pełni modelowany na kapłaństwie Jowisza, to nie może to automatycznie oznaczać, iż również *sacerdos divi Augusti* była wzorowana na *flaminica Dialis*⁵⁵. Trzeba też zaznaczyć, że w żadnym przypadku nie mogło być mowy o bezpośredniej podległości *sacerdos divi Augusti* kapłanowi boskiego Augusta. Rzeczą oczywistą jest, że żaden z kolejnych *flamines Augustales* nie mógł się równać z dostojnością Julii Augusty. Nawet porównując ją z charyzmatycznym Germanikiem należy zauważyć, że Liwia była wdową po boskim Auguście i zarazem jego adoptowaną córką. Obok tego miała tytuł Augusty i była matką panującego cesarza. Do niej tylko oraz Tyberiusza i boskiego Augusta stosowało się prawo o obrazie majestatu⁵⁶. Jej wnuk natomiast był co najwyżej adoptowanym wnukiem Augusta i mężem jego wnuczki. Wydaje się, że dobrze tę sytuację oddaje odpowiedź Germanika na pozdrowienia skierowane doń przez mieszkańców Aleksandrii. Odrzuca w niej tytuły „dobroczyńcy” i „zbawcy”, zaznaczając, że tego rodzaju honorów są jedynie godni jego ojciec czyli Tyberiusz oraz jego babka Liwia, on sam natomiast uczestniczy jedynie w ich bóstwie⁵⁷.

Zasadnicza różnica pomiędzy *flamen Augustalis* a *sacerdos divi Augusti* polegała na tym, iż to pierwsze kapłaństwo obsługiwało kult publiczny, drugie zaś kult domowy *gens Iulia*. Wszystkie dane wskazują, że godność Julii Augusty powiązana była z boginią Westą, jej zaś pozycja jako kapłanki modelowana była na wzór westalek⁵⁸. Zarówno August⁵⁹, jak i Ty-

⁵³ W. Weber, *Princeps*, przyp. 427 ze str 92*.

⁵⁴ Zob. N. Boels, Le statut religieux de la Flaminica Dialis, *RÉL*, 51, 1973, s. 77–100.

⁵⁵ Jako zwolenników poglądu, że kapłaństwo *sacerdos divi Augusti* było wzorowane na *flaminica Dialis*, można wymienić L. R. Taylor (*Divinity*, s. 230) oraz H.–W. Ritter (*Livias*, s. 324).

⁵⁶ Zob. Tac., *Ann.*, IV, 34, 3; R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 60 i n.; H.–W. Ritter, *Livias*, s. 333 i n.; D. C. A. Shotter, *Tacitus Annals IV*, Warminster 1989, s. 164; R. A. Bauman, *Women*, s. 135 oraz przyp. 15 ze s. 251.

⁵⁷ EJ, nr 320 = D. G. Weingärtner, *Die Ägyptenreise des Germanicus*, Papyrologische Texte und Abhandlungen 11, Bonn 1969, s. 108 i n.

⁵⁸ Zob. L. Ollendorff, *Livia*, kol. 916; M. Grant, *Aspects*, s. 120–125; R. Winkes, *Leben*, s. 58; P. Schrömbges, *Tiberius*, przyp. 240 ze s. 378.

⁵⁹ Zob. R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 83 i n., 86; R. M. Ogilvie, *The Roman and their Gods in the Age of Augustus*, New York–London 1969, s. 101; Ch. Kortzen, *Ovid, Augustus und der Kult der Vestalinnen: eine religionspolitische These zur Verbannung Ovids*, dys., Studien zur klassischen Philologie 72, Frankfurt am Main 1992, s. 23–42.

beriusz⁶⁰ przywiązywali wielką wagę do należytego podtrzymywania kultu Westy oraz otaczali szacunkiem jej kapłanki. Już w okresie rządów Augusta pozycja Liwii zbliżała się do statusu dziewic Westy. W 35 r. p.n.e. otrzymała nietykalność osobistą — *sacrosanctitas*⁶¹. Jako najdostojniejsza matrona rzymska uczestniczyła w 17 r. p.n.e. w gronie stu dziesięciu *matronae* w *ludi saeculares*, gdzie każda matrona reprezentowała jeden rok *saeculum*⁶². W rzymskiej świadomości istniało pewne przekonanie o podobieństwie statusu matron i westalek⁶³. Związki Liwii z Westą wyraźne są też w twórczości Owidiusza⁶⁴ oraz w sztukach plastycznych⁶⁵. Prawdopodobnie już za panowania Tyberiusza przysługiwało jej prawo używania *carpentum*, wozu kultowego, który wcześniej był wykorzystywany jedynie do przewożenia posągów bogów oraz kapłanek Westy. Być może przywilej ten został nadany Liwii w czasie jej ciężkiej choroby w 22 r. n.e.⁶⁶ Niewykluczone jednak, że stało się to bezpośrednio po uzyskaniu przez nią godności *sacerdos divi Augusti*. Prawo używania *carpentum* byłoby w takim przypadku jednym z przywilejów należnych kapłance nowego bóstwa⁶⁷. Pewnym ukoronowaniem procesu upodobniania stanowiska Julii Augusty do pozycji

⁶⁰ Zob. Tac., *Ann.*, II, 86, 1–2, III, 69, 6; Suet., *Tib.*, 76; R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 83.

⁶¹ Zob. Cass. Dio, XLIX, 38, 1; H. Willrich, *Livia*, s. 54 i n.; R. A. Bauman, *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg 1967, s. 217–220; idem, Tribunician sacrosanctity in 44, 36 and 35 B.C., *RhM*, 124, 1981, s. 166–183; idem, *Lawyers in Roman Transitional Politics. A study of the Roman jurists in their political setting in the Late Republic and Triumvirate*, Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte 79, München 1985, s. 133; idem, *Women*, s. 93–98; B. Scardigli, La sacrosanctis tribunicia di Ottavia e Livia, *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Siena*, 3, 1982, s. 61–64; M. B. Flory, Sic exempla parantur: Livia's Shrine to Concordia and the Porticus Liviae, *Historia*, 33, 1984, s. 320 i n.; N. Purcell, Livia and the Womanhood of Rome, *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 32, 1986, s. 85–87.

⁶² Zob. *CIL*, VI, nr 32323; N. Purcell, *Livia*, s. 84, 88.

⁶³ Zob. Plinius Minor, *Epist.*, VII, 19, 1–2; N. Purcell, *Livia*, s. 84.

⁶⁴ Zob. Ovidius, *Ex Ponto*, IV, 13, 29; P. Riewald, *De imperatorum romanorum cum certis dis et comparatione et aequatione*, Dissertationes philologicae Halenses XX, Halle 1912, s. 278; H. Willrich, *Livia*, s. 54 i n.; Ch. Korten, *Ovid*, s. 101.

⁶⁵ Zob. T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 43 i n., oraz s. 286 nr 125, pl. XXXVI.

⁶⁶ Zob. Cass. Dio, LX, 22, 2; Coh., s. 171 i n., nr 6–8 = HUN, s. 68, nr 19–20, Pl. 11 = = CNR, VIII, s. 46–54, nr 24–31 = RIC², s. 96, nr 12L i 11L = MIR, s. 56, nr 34; R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 62; G. Grether, *Livia*, s. 237; G. Lucchi, Sul significato del *carpentum* nella monetazione romana imperiale, *Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini*, 16, 1968, s. 134, 138 i n.; N. Purcell, *Livia*, s. 86 oraz przyp. 45 ze s. 45; M. Torelli, *Typology*, s. 69; P. Schrömbges, *Tiberius*, s. 105. M. Grant (*Aspects*, s. 123 i n.) wychodząc z założenia, że emisja asów, na których przedstawione jest *carpentum* oraz napis S·P·Q·R·IVLIAE AVGVSTAE, jest późniejsza niż podana na monecie liczba lat władzy trybuńskiej, przyjął pogląd, iż *carpentum* zostało przyznane Liwii dopiero po jej śmierci.

⁶⁷ Zob. P. Herz, Diva Drusilla. Ägyptisches und Römisches im Herrscherkult zur Zeit Caligulas, *Historia*, 30, 1981, przyp. 15 ze s. 326 oraz s. 334.

westalek było przyznanie jej w 24 r. n.e., być może w związku z obchodami dziesięciolecia deifikacji Augusta, prawa do zasiadania wśród dziewic Westy⁶⁸. To powiązanie Julii Augusty z kapłankami Westy znalazło też swoje potwierdzenie po jej deifikacji, kiedy to właśnie westalki zobowiązano do składania właściwych ofiar nowej bogini⁶⁹.

Na inny aspekt kapłaństwa Julii Augusty zwrócił uwagę R. Winkes. Na wspomnianym już wiedeńskim sardonyksie dostrzegł atrybuty kapłanki bogini Ceres. Uważa on, iż tego typu przedstawienie byłoby zgodne z lansowaną przez samego Augusta ideą powrotu „Wiekowi Saturna”, obrazowo przedstawioną na reliefach *Ara Pacis*. Symbolika związana z boginią Ceres oraz urodzajem stanowiła więc zarówno część składową kultu samej Liwii, jak też w jasny sposób łączyła się z czcią oddawaną boskiemu Augustowi⁷⁰. Liwia rzeczywiście wielokrotnie była utożsamiana z Ceres lub jej grecką odpowiedniczką Demeter⁷¹. Wydaje się, że charakter *sacerdos divi Augusti* był złożony, podobnie zresztą jak kult, któremu kapłanka ta służyła. W propagowaniu czci twórcy pryncypatu starano się wykorzystać możliwie jak najszerszą gamę możliwości, w pierwszym rzędzie jednak odwoływano się do bóstw i tradycji bliskich samemu Augustowi. Niewykluczone, że tendencja ta obecna jest również na monetach emitowanych za rządów Tyberiusza. Przedstawiona na nich Liwia użycza swoich rysów różnym bóstwom abstrakcyjnym, promowanym już za Augusta. Występuje więc jako *Pietas*⁷², *Iustitia*⁷³

⁶⁸ Tac., *Ann.*, IV, 16, 4; M. Grant, *Aspects*, s. 120; por. D. Fishwick, *Prudentius and the Cult of Divus Augustus*, *Historia*, 39, 1990, s. 479. Warto tutaj jednak zaznaczyć, że w tym okresie dziejów Rzymu było to wyróżnienie przede wszystkim dla samych westalek, zob. H.–W. Ritter, *Livias*, s. 324 i n. R. Winkes (*Leben*, s. 66) łączy przyznanie Liwii prawa do używania *carpentum* oraz przywilej zasiadania z westalkami.

⁶⁹ Zob. Cass. Dio, LX, 5, 2; R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 91; D. C. A. Shotter, *Tacitus*, s. 148.

⁷⁰ R. Winkes, *Kameo*, s. 137; idem, *Leben*, s. 65.

⁷¹ Zob. P. Riewald, *Imperatorum*, s. 305; G. Grether, *Livia*, s. 226 i n., 232, 239, 241, 244; M. Grant, *Aspects*, s. 108–111; J. H. Hanson, *Roman*, s. 59 i n.; W. H. Gross, *Iulia*, s. 17, 44–51, 121 i n.; M. Bieber, *The statue*, s. 12 i n.; H. Kyrieleis, *Kameo*, s. 173; N. Kunisch, *Ein Bildnis Livia*, *Jahrbuch der Ruhr-Universität Bochum*, 1977, s. 55 i n.; E. Zwierlein-Diehl, *Divus*, s. 19, 44; N. Purcell, *Livia*, s. 92; M. Fuchs, *Untersuchungen*, s. 166 i n.; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 24–28, 143–146, nr 1–43 ze s. 262–270; D. Boschung, *Die Bildnistypen der iulisch-claudischen Kaiserfamilie: ein kritischer Forschungsbericht*, *Journal of Roman Archaeology*, 6, 1993, s. 47; B. S. Spaeth, *The Goddess Ceres in the Ara Pacis Augustae and the Carthage Relief*, *AJA*, 98, 1994, s. 88 i n.

⁷² Coh., s. 170 i n., nr 1 = HUN, s. 69, nr 26, Pl. 11 = CNR, VIII, s. 32–37, nr 9–14 = RIC², s. 96, nr 9F = MIR, s. 56, ser. 37; Coh., s. 171, nr 2 = CNR, VIII, s. 37–39, nr 15–16; Coh., s. 171, nr 3 = CNR, VIII, s. 39, nr 17; M. Grant, *Aspects*, s. 117; A. D. Castro, *Tacitus and the „Virtues” of the Roman Emperor: The Role of Imperial Propaganda in the Historiography of Tacitus*, Ph.D., Indiana University 1972, s. 385; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 281, nr 103, Pl. XXVI.

⁷³ Coh., s. 171, nr 4 = HUN, s. 68, nr 21, Pl. 11 = CNR, VIII, s. 21–31, nr 1–8 = RIC², s. 96, nr 8E = MIR, s. 56, ser. 33; A. D. Castro, *Tacitus*, s. 385; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 278, nr 88, Pl. XXI.

czy *Salus*⁷⁴. D. Mannsperger traktuje te kolejne wcielenia Liwii jako aspekty jej kapłaństwa boskiego Augusta⁷⁵.

Wydaje się, że Liwia jako *sacerdos divi Augusti* pozostała na zawsze w służebnej roli wobec swojego boskiego męża i „ojca”, nawet po własnej deifikacji. Jako *diva Augusta* nie otrzymała bowiem oddzielnej świątyni (posąg jej został umieszczony w przybytku boskiego Augusta) ani kolegium kultowego czy kapłana⁷⁶. Na rewersie monety z napisem DIVA AVGVSTA, wyemitowanej za Klaudiusza w celu upamiętnienia aktu deifikacji, Liwia jest przedstawiona w postawie siedzącej w diademie (wieńcu?). Sposób ukazania zdradza zamiysł identyfikacji z Ceres. Nowa *diva* w prawej ręce trzyma kłos i mak, natomiast w lewej pochodnię. Na awersie tej monety umieszczono napis DIVVS AVGVSTVS oraz głowę boskiego Augusta, uwiecznioną *corona radiata*⁷⁷. Układ postaci na obu stronach monety wydaje się przypominać o podrzędnej roli nowej bogini (kapłanki) wobec boskiego Augusta (podmiotu kultu *sacerdos divi Augusti*). Pomijając fakt, iż deifikację Julii Augusty należy traktować przede wszystkim jako etap w apoteozie Klaudiusza, trzeba pamiętać, że boskość Liwii wynikała z faktu jej małżeństwa z pierwszym pryncypsem. *Consecratio* Julii Augusty podkreślała ponadto jej rolę w rozwoju kultu *divus Augustus*, w tym również tych działań, które podejmowała jako *sacerdos divi Augusti*.

Nie ma pewności, czy bezpośrednio po śmierci w 29 r. n.e. Julii Augusty pełnione przez nią dotychczas kapłaństwo zostało obsadzone. W grę mogły tutaj wchodzić kandydaty trzech kobiet — Antonii Młodszej, Agryppiny Starszej oraz Julii Liwilli. Wszystkie one były już w tym czasie wdowami, co jak się wydaje stanowiło wymóg przy pełnieniu tej godności⁷⁸. Jest mało prawdopodobne, aby Julia Liwilla mogła zostać kapłanką przed swoją matką. Z kolei Agryppina Starsza jako bliższa krewna Augusta była bardziej predysponowana niż Antonia Młodsza do sprawowania funkcji *sacerdos divi Augusti*⁷⁹. Złe stosunki Agryppiny Starszej z Tyberiuszem wykluczały jednak jakiegokolwiek perspektywy objęcia przez wnuczkę Augusta

⁷⁴ Coh., s. 171, nr 5 = HUN, s. 68, nr 22, Pl. 11 = CNR, VIII, s. 39–46, nr 18–23 = RIC², s. 96, nr 10G = MIR, s. 56, ser. 35; A. D. Castro, *Tacitus*, s. 385; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 283, nr 111; M. A. Marwood, *The Roman Cult of Salus*, BAR International Series 465, Oxford 1988, s. 22.

⁷⁵ D. Mannsperger, ROM. ET AVG. Die Selbstdarstellung des Kaisertums in der römischen Reichsprägung, *ANRW*, II, 1, 1974, s. 961.

⁷⁶ Zob. Cass. Dio, LX, 5, 2; Suet., *Div. Claud.*, 11, 2; Seneca, *Apocol.*, IX, 5; R. B. Hoffsten, *Roman*, s. 91–93; G. Grether, *Livia*, s. 246–248.

⁷⁷ Coh., s. 77, nr 93 = HUN, s. 62, nr 1–2, Pl. 10 = RIC², s. 128, nr 101. Zob. też W. H. Gross, *Julia*, s. 15 i n.; M. Bieber, *The statue*, s. 12, pl. 1.8; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 263, nr 11, pl. VIII.

⁷⁸ Por. S. B. Pomeroy, *Goddesses*, s. 161.

⁷⁹ Por. W. Weber, *Princeps*, przyp. 427 ze s. 93*.

godności jego kapłanki⁸⁰. Prawdopodobnie po śmierci Liwii, aż do objęcia tronu przez Kaligulę, godność *sacerdos divi Augusti* nie była obsadzona⁸¹. Urząd ten wraz z przywilejami westalek został przyznany Antonii Młodszej bezpośrednio po przybyciu nowego cesarza do Rzymu⁸². Według A. M. Small Kaligula przewidywał dla swej babki szczególnie ważną rolę podczas dedykacji świątyni boskiego Augusta. Antonia nie doczekała tej chwili, umarła na trzy miesiące przed poświęceniem przybytku⁸³. Babka Kaliguli jako *sacerdos divi Augusti* została jednak ukazana na awersie monety upamiętniającej konsekrację przybytku Augusta. Wskazuje na to przydane jej tam określenie — PIETAS. Została więc utożsamiona z bóstwem abstrakcyjnym, z którym już wcześniej była identyfikowana Liwia jako kapłanka deifikowanego Augusta⁸⁴.

Po wstąpieniu na tron Klaudiusz, syn Antonii, przyznał swojej matce dalsze honory, wśród nich tytuł Augusty, którego za życia nie chciała przyjąć⁸⁵. Cesarz ten wydał też emisje monet z jej popiersiem (z wieńcem z kłosów na głowie) i napisem ANTONIA AVGVSTA na awersie. Na rewersie natomiast znajduje się tytuł pełnionej przez nią godności SACERDOS DIVI AVGVSTI oraz dwie długie, pionowo ustawione płonące pochodnie, połączone wstęgą⁸⁶. M. Kozakiewicz ma zapewne rację przyjmując, że przed-

⁸⁰ Odnośnie do negatywnego stosunku Tyberiusza do Agrypiny Starszej zob. G. Marnón, *Tiberius: A Study in Resentment*, tr. W. B. Wells, London 1956, s. 108–115.

⁸¹ Zob. M. Kozakiewicz, *The headgear*, s. 139 oraz przyp. 16 z tej strony. Wydaje się, iż rozwiązanie zagadki dotyczącej funkcjonowania *sacerdos divi Augusti* bezpośrednio po śmierci Liwii leży w udzieleniu odpowiedzi na pytanie, czy Antonia Młodsza otrzymała tytuł Augusty jeszcze za rządów Tyberiusza? Pomimo argumentów podawanych przez N. Kokkinos (*Antonia*, s. 93–96) na poparcie tej tezy wydaje się, że odpowiedź musi być w tym przypadku negatywna. Tyberiusz potrafił docenić zasługi swojej bratowej w sposób mniej oficjalny. Nie wydaje się również, aby cesarz, ogólnie niechętny nadzwyczajnym wyróżnieniom, po doświadczeniach związanych z próbami rozszerzonej interpretacji tego tytułu za życia Liwii, zdecydował się na udzielenie go jakiegokolwiek osobie.

⁸² Cass. Dio, LIX, 3, 4; por. Suet., *Cal.*, 15, 2; R. A. Bauman, *Tribunician*, s. 176 i n.; A. M. Small, *A New Head*, s. 231 i n.; D. W. Hurley, *Historical*, s. 69.

⁸³ A. M. Small, *A New Head*, s. 233.

⁸⁴ Zob. Coh., s. 238, nr 9 = HUN, s. 83, nr 17, Pl. 13 = CNR, XII, s. 273–288, nr 69–86 = RIC², s. 111, nr 36, Pl. 13 = MIR, s. 60, ser. 10, s. 61, ser. 23, s. 62, ser. 37; J. Gagé, *Divus*, s. 21; N. Kokkinos, *Antonia*, s. 96.

⁸⁵ Suet., *Div. Claud.*, 11, 2; por. J. Mottershead, *Suetonius*, s. 52; M. B. Flory, *The Meaning*, s. 123 i n.

⁸⁶ Coh., s. 222 i n., nr 4 = HUN, s. 94, nr 31, Pl. 16 = CNR, XI, s. 173–177, nr 7–12 = RIC², s. 124, nr 67, Pl. 15; Coh., s. 223, nr 5 = HUN, s. 95, nr 32, Pl. 16 = CNR, XI, s. 181–183, nr 17–21 = RIC², s. 124, nr 68; por. CNR, XI, s. 183 i n. Zob. też A. Rumpf, *Antonia Augusta*, *Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften* 1941, Philosophisch-historische Klasse, Nr. 5, Berlin 1941, s. 28 oraz Tafel 4c; H. Jucker, *Methodisches zur kunstgeschichte Interpretation von Münzbildnissen der Agrippina Maior und der Antonia minor*, *Schweizer Münzblätter*, 23, 1973, s. 56; W. Trillmich, *Familienpropaganda*, s. 18, 70, 175–177, Taf. 6; H.–M. Kaenel, *Münzprägung und Münzbildungs des Claudius*,

stawione na tych monetach pochodnie są symbolem żeńskiego kapłaństwa boskiego Augusta. Prawdopodobna wydaje się też teza tej autorki, iż nawiązują one do inicjacji Augusta w misteria eleuzyńskie⁸⁷. Za argumentacją tą przemawiałaby wspomniana już identyfikacja Julii Augusty jako *sacerdos divi Augusti* z boginią Ceres, odpowiedniczką greckiej Demeter. Również w przypadku Antonii Młodszej mamy do czynienia z licznymi jej przedstawieniami jako Ceres. Między innymi utożsamienie takie występuje w omawianym przypadku⁸⁸. Z kolei N. Kokkinos zakłada, iż monety Klaudiusza wyemitowano w celu upamiętnienia dziesięciolecia upadku Eliusza Sejana i podkreślenia tym samym roli Antonii w obaleniu wszechwładnego prefekta. Organizowane z tej okazji uroczystości miałyby też stać się okazją do powstania epigramu Honestusa sławiącego bliżej nieokreśloną Augustę, która ocaliła świat, w tym przypadku identyfikowaną z Antonią Młodszą. Występujące natomiast w tekście poety „dwa światła pokoju” należy łączyć z dwiema pochodniami na monetach⁸⁹. Innym świadectwem kapłaństwa Antonii jest inskrypcja umieszczona na łuku triumfalnym Klaudiusza, dedykowanym cesarzowi przez senat około 51/52 roku n.e. z okazji zwycięstw w Brytanii. Interesujący nas napis poświęcono ANTONIAI AVGVSTAI DRVSI SACERDOTI DIVI AVGVSTI MATRI TI CLAVDI CAISARIS AVG. Towarzyszył on prawdopodobnie statui Antonii umieszczonej na łuku w towarzystwie posagów innych członków dynastii julijsko-klaudyjskiej⁹⁰. Według E. Simon podobiznę Antonii jako *sacerdos divi Augusti*, utożsamionej przy tym z Junoną, przedstawia malutka główka w diademie, na którym wyryte są gwiazdy oraz profil Augusta⁹¹.

Zachowane przedstawienia Julii Augusty oraz Antonii Młodszej dały też podstawę do dyskusji na temat sposobu ozdabiania głowy kapłanek boskiego Augusta. Przyjęto, iż nosiły one *infula tortilis*, szeroką opaskę

AMGS, 9, Berlin 1986, s. 10, nr 15; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 288, nr 135, pl. IV; N. Kokkinos, *Antonia*, s. 88 i n., 92.

⁸⁷ M. Kozakiewicz, *The headgear*, s. 141. Należy zauważyć, że pochodnia występuje też na wspomnianych już monetach emitowanych za Klaudiusza, których celem było upamiętnienie deifikacji Liwii.

⁸⁸ Zob. L. Furnée-van Zwet, *Fashion*, s. 8; K. P. Erhart, *A Portrait of Antonia Minor in the Fogg Art Museum and its Iconographic Tradition*, *AJA*, 82, 1978, s. 206 i n.; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 288 i n., nr 135–139; N. Kokkinos, *Antonia*, s. 31, 87, 133–135, 162.

⁸⁹ N. Kokkinos, *Antonia*, s. 92. Tekst epigramu Honestusa wraz z komentarzem — C. Cichorius, *Römische Studien*, Leipzig–Berlin 1922, s. 362–365; J. Nicols, *Antonia and Sejanus*, *Historia*, 24, 1975, s. 50; por. C. P. Jones, *A Leading Family of Roman Thespieae*, *Harvard Studies in Classical Philology*, 74, 1970, s. 249–255, zwłaszcza s. 254.

⁹⁰ *CIL*, VI, nr 921 = *ILS*, nr 222 = Small, nr 100; N. Kokkinos, *Antonia*, s. 39 i n.; por. F. S. Kleiner, *The Arch of Nero in Rome. A study of the Roman honorary arch before and under Nero*, *Archaeologica*, 52, Roma 1985, s. 60.

⁹¹ E. Simon, *Augustus und Antonia Minor in Kurashiki/Japan*, *AA*, 1982, s. 342, il. 25–27; zob. też W.–R. Megow, *Kameen*, s. 289, D 5, Taf. 20.4–6; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 290, nr 144.

składającą się z czterech lub więcej skrzyżowanych wstęg⁹². W przypadku Antonii Młodszej można tu zasadniczo mówić o dwóch typach portretów ukazujących ją z tego typu ozdobą. Pierwszy z nich reprezentowany jest przez rzeźbę przechowywaną w Museo Civico Archeologico w Bolonii⁹³. Drugi stanowi monumentalny portret znany pod nazwą „Juno Ludovisi”⁹⁴. Należy też wspomnieć o biuście z Nomentum, znajdującym się obecnie w Museo Nazionale Romano⁹⁵.

Brak poważniejszych podstaw do przyjęcia poglądu, iż Antonia Młodsza miała następczynię na stanowisku kapłanki boskiego Augusta. Kierując się jednak występowaniem rzeźb przedstawiających kobiety z rodziny julijsko–klaudyjskiej noszące *infula tortilis*, A. M. Small i M. Kozakiewicz sugerują (pomimo dużej niepewności identyfikacji), że wchodzi tu w rachubę trzecia żona Klaudiusza Waleria Messalina, która mogła być *sacerdos divi Augusti* albo też należeć do kolegium kapłanek boskiej Druzylli⁹⁶. Trzeba wszakże pamiętać, iż tego rodzaju kryterium nie jest wystarczające. Nie można kategorycznie stwierdzić, że *infula tortilis* przysługiwała tylko kapłankom kultu cesarskiego. Stanowiła ona bowiem wyróżnik wszelkiej świętości⁹⁷. Dlatego też jakiegokolwiek ustalenia w kwestii następstwa po Antonii Augustie muszą z braku innych źródeł pozostać na razie jedynie w sferze domysłów⁹⁸.

⁹² Zob. A. Rumpf, *Antonia*, s. 28 i n.; L. Sensi, *Ornatus e status sociale delle donne romane*, *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia Università di Perugia*, ser. 7, 18, 1980/1981, s. 78–80, 87 i n.; A. M. Small, *A New Head*, s. 224–230; N. Kokkinos, *Antonia*, s. 121; M. Kozakiewicz, *The headgear*, s. 139 i n.

⁹³ A. M. Small, *A New Head*, s. 226, Taf. 64.2. Opis zabytku — K. Polaschek, *Studien*, s. 27 i n., 56 nr B.3, Taf. 9.1, 11.2, 15.2.

⁹⁴ A. M. Small, *A New Head*, s. 219 i n., 226, Taf. 65.2. Zob. A. Rumpf, *Antonia*, s. 3–23, nr 5 i 7 ze s. 22 i n. oraz Taf. 1, 3a; W. H. Gross, *Iulia*, s. 116; K. Polaschek, *Studien*, s. 34–39; R. Tölle-Kastenbein, *Juno Ludovisi: Hera oder Antonia Minor?*, *MIDAI(A)*, 89, 1974, s. 241–253, Taf. 91; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 289, nr 141, pl. XVII. N. Kokkinos zakłada, iż kolosalny posąg Antonii w stylu „Juno Ludovisi” mógł być umieszczony w świątyni boskiego Augusta, boskiego Klaudiusza lub w jej własnym przybytku, zob. eadem, *Antonia*, s. 119 i n. Pierwsza z tych ewentualności wydaje się najbardziej prawdopodobna.

⁹⁵ N. Kokkinos, *Antonia*, s. 128 i n.

⁹⁶ A. M. Small, *A New Head*, s. 227; M. Kozakiewicz, *The headgear*, s. 139. Brane są tutaj pod uwagę dwie głowy. Jedna znajduje się w Museo Archeologico w miejscowości Sarsina, natomiast druga w Münchner Glyptothek (nr inw. 316). Zob. Sarsina — K. Polaschek, *Porträtypen einer claudischen Kaiserin*, *Studia Archaeologica*, 17, Roma 1973, s. 28 i n., Taf. 12.1, 17.1; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 306, nr 224, pl. XII. Monachium — K. Polaschek, *Porträtypen*, s. 11–25, Taf. 2.1, 3.1, 4.1, 6.1, 17.2; W. Trillmich, *Iulia Agrippina als Schwester des Caligula und Mutter des Nero*, *Hefte des Archäologischen Seminars der Universität Bern*, 9, 1983, s. 26 i n., 34–37; T. Mikocki, *SUB SPECIE*, s. 306, nr 225, pl. XII; M. Fuchs, *Frauen um Caligula und Claudius: Milonia Caesonia, Drusilla und Messalina*, *AA*, 1990, s. 118–120, Abb. 10–13.

⁹⁷ Zob. S. Wood, *Diva Drusilla Panthea and the Sisters of Caligula*, *AJA*, 99, 1995, s. 479.

⁹⁸ Można też tutaj w ograniczonym zakresie brać pod uwagę siostrę cesarza Kaliguli — Druzyllę, zob. N. Kokkinos, *Antonia*, przyp. 27 ze s. 203.

Nie ma też jasności co do tego, jaka była relacja kapłanki boskiego Klaudiusza Agryppiny Młodszej do kultu *divus Augustus*⁹⁹. Trzeba pamiętać, że Agryppina była prawnuczką Augusta. Mając to na uwadze oraz opierając się na przykładzie Germanika, który był prawdopodobnie kapłanem zarówno *divus Iulius*, jak i *divus Augustus*¹⁰⁰, można przyjąć, że również wdowa po Klaudiuszu sprawowała jednocześnie funkcje *sacerdos divi Augusti* oraz *sacerdos divi Claudii*¹⁰¹. Według M. B. Flory na podwójne kapłaństwo Agryppiny zdaje się wskazywać fakt, iż posiadała ona dwóch liktorów¹⁰². Przypuszczenie to wydają się potwierdzać emisje monet wybitych według lat władzy trybuńskiej Nerona w 55 r. Na ich awersie znajduje się napis NERO CLAVD DIVI F CAES AVG GERM IMP TR P COS oraz podobizna Nerona i Agryppiny. W centrum rewersu widzimy wóz ciągnięty przez cztery słonie. Na nim są ustawione dwa krzesła, na których siedzą boski August i boski Klaudiusz. Obaj deifikowani cesarze mają na głowie *corona radiata*, przy czym jeden z nich trzyma berło zwieńczone orłem, drugi natomiast berło i paterę. Całość uzupełnia napis AGRIPP AVG DIVI CLAUD NERONIS CAES MATER, z dodatkiem w centrum pola EX S C¹⁰³. Zważywszy na fakt, iż obecność Agryppiny jest zaznaczona po obydwu stronach monety oraz zakładając, że rozpoznanie postaci na rewersie jest prawidłowe, możemy przyjąć, iż osoba kapłanki boskiego Klaudiusza wchodzi tutaj w relacje nie tylko ze swoim osobistym bogiem — *divus Claudius*, lecz również z *divus Augustus*. Wydaje się jednak, że gdyby nawet rzeczywiście Agryppina Młodsza sprawowała kapłaństwo boskiego Augusta, to nie poświęcałaby mu tyle czasu i energii, ile oddawała kultowi swojego deifikowanego męża. Rola kapłanki świeżo ubóstwionego Klaudiusza dawała jej bowiem więcej możliwości przejawiania inicjatywy i walki o wpływy w państwie niż służba na rzecz okrzepłego już kultu *divus Augustus*¹⁰⁴.

⁹⁹ Agryppina Młodsza jako kapłanka boskiego Klaudiusza — Tac., *Ann.*, XIII, 2, 5 i n.; por. Suet., *Div. Vesp.*, 9, 1; L. E. Hardy, *Imperial*, s. 183 i n.; M. T. Griffin, *Nero: the End of a Dynasty*, New Haven–London 1985, s. 97; R. A. Bauman, *Women*, s. 191–193; zob. też P. T. Eden, *Seneca Apocolocyntosis*, Cambridge 1984, s. 9 i n. Zob. też odnośnie do ikonografii Agryppiny Młodszej jako kapłanki kultu cesarskiego — A. M. Small, The shrine of the imperial family in the Macellum at Pompeii, w: *Subject and ruler*, s. 126 i n.; M. Kozakiewicz, The headgear, przyp. 16 ze s. 139; por. W. Trillmich, *Beobachtungen*, s. 139; S. Wood, *Memoriae Agrippinae: Agrippina the Elder in Julio–Claudian Art and Propaganda*, *AJA*, 92, 1988, s. 413.

¹⁰⁰ Por. M. W. H. Lewis, The Official Priests of Rome under the Julio–Claudians. A Study of the Nobility from 44 B.C. to 68 A.D., *PMAAR*, 16, Rome 1955, s. 78.

¹⁰¹ M. Kozakiewicz (The headgear, s. 139) dopuszcza tutaj możliwość sprawowania przez Agryppinę Młodszą kapłaństwa Augusta, Liwii lub nawet Druzylli.

¹⁰² Zob. Tac., *Ann.*, XIII, 2, 3; M. B. Flory, The Meaning, przyp. 51 ze s. 137.

¹⁰³ Coh., s. 275, nr 3 (rewers — August i Liwia?) = HUN, s. 109 i n., nr 4–5, Pl. 19 = = CNR, XVI, s. 99–105, nr 1–12 = RIC², s. 150, nr 6, Pl. 17; Coh., s. 275, nr 4 = HUN, s. 110, nr 6 = CNR, XVI, s. 116–121, nr 30–42 = RIC², s. 150, nr 7.

¹⁰⁴ Zob. L. E. Hardy, *Imperial*, s. 183 i n.; R. A. Bauman, *Women*, s. 191–194.

Pojawia się również pytanie, kiedy Agryppina mogłaby ewentualnie otrzymać stanowisko *sacerdos divi Augusti*. Czy przed śmiercią Klaudiusza, czy razem z kapłaństwem swojego deifikowanego męża? Wydaje się, że odpowiedź w obu tych przypadkach musi być negatywna. Funkcja kapłanki boskiego Augusta, jako godność natury niepublicznej, nie wymagała regularnego uzupełniania. Stąd też po śmierci Antonii Młodszej nie wydaje się niezbędne obsadzenie tego kapłaństwa. Ponadto, jak to było już zaznaczone wyżej, sprawowanie funkcji *sacerdos divi Augusti* wymagało spełnienia kilku warunków. Wysoce prawdopodobne, że do podstawowych z nich, obok przynależności do rodziny cesarskiej, zaliczano stan wdowi oraz posiadanie tytułu Augusty. Nie wydaje się, aby jakkolwiek kobieta z rodziny Kaliguli czy Klaudiusza spełniała te wymagania. Trzeba też wziąć pod uwagę niełaskę, jaka dotknęła Liwillę i Agryppinę Młodszą za rządów ich brata¹⁰⁵. Nic nie wskazuje na to, aby ukochana siostra Kaliguli — Druzylla mogła być kapłanką Augusta. Żaden z autorów starożytnych nie wspomina o jej udziale w kulcie założyciela pryncypatu. Także jej apoteoza, chociaż w wielu szczegółach wzorowana na deifikacji Augusta, w przeciwieństwie do późniejszego ubóstwienia Liwii przez Klaudiusza, nie wiązała jej z kultem *divus Augustus*¹⁰⁶. Nie wydaje się również, aby Waleria Messalina, żona cesarza Klaudiusza, mogła pełnić godność *sacerdos divi Augusti*. Szczególnego znaczenia nabiera fakt, iż nie posiadała ona tytułu Augusty¹⁰⁷.

Pozostaje więc jedynie Agryppina Młodsza. Jako prawnuczka boskiego Augusta oraz od roku 50 n.e. *Augusta*, byłaby ona poważną kandydatką na stanowisko *sacerdos divi Augusti*. Pewien niepokój musi jednak w nas budzić fakt, iż była mężatką. Ponadto w przekazach o ustanowieniu jej kapłanką boskiego Klaudiusza brak wzmianek dotyczących wcześniejszego sprawowania przez nią godności *sacerdos divi Augusti*. Wydaje się, że gdyby fakt taki zaistniał, autorzy antyczni nie omieszkaliby go przy tej okazji przytoczyć. Również gdyby Agryppina otrzymała po śmierci Klaudiusza oba kapłaństwa jednocześnie, należy uznać, iż historycy nie ograniczyliby się do poinformowania jedynie o jednym z nich. Córka Germanika korzystała z istniejących związków z boskim Augustem, można jednak sądzić, że swoje wpływy polityczne pragnęła ugruntować przede wszystkim poprzez powią-

¹⁰⁵ Zob. Suet., *Cal.*, 24, 3; 29, 1; 39, 1; *Nero*, 6, 3; Cass. Dio, LIX, 3, 6, 22, 8; por. E. Meise, *Untersuchungen*, s. 108–119; D. W. Hurley, *Historical*, s. 148–150; R. A. Bauman, *Women*, s. 163–165; S. Wood, *Diva*, s. 460.

¹⁰⁶ Odnośnie do charakteru apoteozy Druzylli zob. A. A. Barrett, *Caligula. The corruption of power*, New York 1990, s. 87–89; D. W. Hurley, *Historical*, s. 147 i n.; por. J. Gagé, *Divus*, s. 22 i n. Wydaje się również, iż Druzylla nie miała tytułu Augusty, zob. H. Tempolini, *Frauen*, s. 29 i n.

¹⁰⁷ Zob. Cass. Dio, LX, 12, 5; H. G. Mullens, *The Women of the Caesars, Greece and Rome*, 11, 1941/1942, s. 62; R. A. Bauman, *Women*, s. 169.

zanie z boskim Klaudiuszem. Wydaje się, że podkreślana w źródłach dążność Agryppiny do naśladowania Liwii miała głębsze podłoże¹⁰⁸. Jak to zaznaczono wyżej, Julia Augusta została deifikowana jako *sacerdos divi Augusti*. Biorąc pod uwagę całą działalność Agryppiny, nacechowaną wielką ambicją, logiczne się staje, iż również ona dążyła do pośmiertnej apoteozy. Miejsce w świątyni boskiego Augusta zostało już jednak zajęte przez Liwię. Z kolei losy boskiej Druzylli wykazały, iż samodzielny kult kobiety nie może liczyć na dłuższe przetrwanie¹⁰⁹. Stąd też staje się dla nas zrozumiała gorliwość Agryppiny w budowie świątyni boskiego Klaudiusza¹¹⁰, w której zapewne spodziewała się kiedyś znaleźć miejsce jako *diva*. Wyjaśnia nam to też stanowisko Agryppiny, która pomimo uznawania znaczenia tradycji boskiego Augusta, stawiała przede wszystkim na swoje powiązania z *divus Claudius*.

Jeżeli w przypadku Agryppiny Młodszej można jeszcze rozważyć o ewentualności sprawowania przez nią godności *sacerdos divi Augusti*, to po śmierci matki Nerona wydaje się pewne, iż żadna z kobiet dynastii julijsko-klaudyjskiej nie zajmowała już tego stanowiska. Brak zresztą jakichkolwiek źródeł, w których byłaby mowa o dalszym istnieniu tej funkcji. Można również sądzić, iż wraz z zabójstwem Agryppiny Neron stracił w znacznej mierze swoją legitymację do powoływania się na boskiego Augusta. Musiał więc znaleźć nowe podstawy ideologiczne swojej władzy, które w wielu punktach były rozbieżne z tradycją Augusta¹¹¹. W takich okolicznościach dalsze istnienie żeńskiego kapłaństwa boskiego Augusta straciło rację bytu.

Jak to już wyżej wielokrotnie zaznaczano, funkcja *sacerdos divi Augusti* nie była włączona do urzędów publicznych, stąd też umarła śmiercią naturalną, gdy zabrakło woli cesarza do jej odnowienia. Powołana specjalnie z myślą o Julii Augustie, miała przede wszystkim służyć przydaniu autorytetu kultowi nowego boga państwowego oraz zwiększeniu roli politycznej wdowy po twórcy pryncypatu. Działania Tyberiusza przyczyniły się do osłabienia politycznego znaczenia Liwii jako *sacerdos divi Augusti*, pozostawiły jednak nieuszczerploną religijną wartość samego stanowiska. W szczególności natomiast sposób godność kapłanki boskiego Augusta została wykorzystana przez Klaudiusza. Cesarz ten, mający słabe związki pokrewieństwa z twórcą pryncypatu i wobec tego nie mogąc się wykazać pierwszorzędnymi prawami do tronu, z tym większym naciskiem preferował kult swojej matki Antonii jako *sacerdos divi Augusti*. I właśnie tylko te dwie kobiety — Julia Augusta i Antonia Młodsza — pełniły godność *sacerdos divi Augusti*.

¹⁰⁸ Porównanie Agryppiny z Liwią — Tac., *Ann.*, XII, 69, 4; L. E. Hardy, *Imperial*, s. 171 i n.

¹⁰⁹ Prawdopodobnie kult boskiej Druzylli wygasł już za Klaudiusza, zob. A. A. Barrett, *Caligula*, s. 88.

¹¹⁰ Zob. Suet., *Div. Vesp.*, 9.

¹¹¹ Por. J. H. W. G. Liebeschuetz, *Continuity and change in Roman religion*, Oxford 1979, s. 157, 161; M. Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1987, s. 143 i n.

Stanowisko to istniało bardzo krótko, jednak pomimo swej nie w pełni oficjalnej roli zaznaczyło się dobitnie nie tylko w źródłach ikonograficznych (przede wszystkim numizmatycznych), ale też jako przykład poważnego znaczenia kobiet rodziny cesarskiej w rozwoju kultu boskiego Augusta.

SACERDOS DIVI AUGUSTI

Resumé

La dignité *sacerdos divi Augusti* a été introduite directement après la mort et l'apothéose d'Auguste. La plupart des sources concernant ce sujet est numismatique. Dans l'établissement de sacerdoce du divin Auguste on suivait le statut des vestales. On a utilisait également d'autres éléments contribuant à la propagande d'Auguste. Surtout le cult de Cérès et des certaines divinités abstraites, avant tout de Pietas.

Livie *Augusta*, la première prêtresse du divin Auguste désirait profiter de cette fonction pour renforcer sa propre position. Tibère s'y opposait. Il ne tenait pas pourtant à abolir le sacerdoce de Livie, il voulait seulement le priver d'un caractère public. Le culte de la seconde prêtresse d'Auguste — Antonia La Jeune, en tout que *sacerdos divi Augusti*, a pris un caractère plus officiel que dans le cas de Livie. C'était surtout la conséquence de la tentative de Claude à la liaison plus porte de sa personne avec le divin Auguste. Livie et Antonia étaient des femmes uniques de la maison impériale lesquelles exerçaient la dignité *sacerdos divi Augusti*.